

Gunnstein Akselberg,
Anne Marit Bøddal og Helge Sandøy (red.)

Nordisk dialektologi

NOVUS FORLAG
OSLO 2003

Fonologiske dialekttræk på Island

Generationer og geografiske områder

Af Kristján Árnason og Höskuldur Þráinsson

Indledning

Vi skal i denne artikel beskrive to nok så detaljerede undersøgelser af fonologisk variation på Island i det 20. århundrede. Undersøgelserne er blevet udført med ca. 40 års mellemrum, den første i 1940'erne og den sidste i 1980'erne. Den første, som bestod i en detaljeret kortlægning af ungdommens udtale på den tid, giver en klar oversigt over de udtaletræk som eksisterede før den drastiske forandring der skete i islandsk demografi i det 20. århundrede med tilflytning fra landet til hovedstaden Reykjavík. Med statistiske resultater fra den senere undersøgelse kortlægger vi den dialektudjævning som er foregået i de 40 år, og fokuserer på samspillet mellem indflydelse fra strukturlingvistiske og sociale faktorer på udviklingen.

1. Islandsk som en nordisk dialekt

1.1. *Begyndelsen*

Den almindelige påstand om det ældste sprog på Island er at det har været en blanding af norske dialekter (Hreinn Benediktsson 1964: 26, Helgi Guðmundsson 1977: 316-17). Men selv om dette lyder som en rimelig historie, er denne opfattelse, ifølge Kristján Árnason (2002) måske ikke uden problemer. Hvis man f.eks. går ud fra at denne islandske blanding af norske dialekter var grundlaget for det ældste islandske skriftsprog, som stort set var det samme som det ældste norske skriftsprog (se f.eks. Noreen 1970 [1923]: 7-8, Holtmark m.fl. 1955) så må man næsten antage at skriftnormen blev eksporteret til

denne diftongudtale er en uskik som har sine rødder i Nordlandet, men har spredt sig til andre egne. Árni Magnússon (1663-1730), den store håndskriftsamler, kommenterer også nogle dialektale udtaletræk, som nu er forsvundet, for eksempel den østlandske udtaleudtale gammelt æ som monofong på. Han fortæller komiske anekdoter hvor man har gjort nar af denne udtale (se Árni Magnússon 1930: 251-252). Som man kan se af dette eksempel, er det ikke altid innovationer som bliver fordømt; her er det den gamle monofongiske udtale som bliver forhånet. Her har flertallet accepteret den nyere diftongudtale: [aj].

Oplysningsmanden Eggert Ólafsson (1726-1768, sml. Árni Böðvarsson 1951, 1952) udtaler sig også om dialektale udtaleforskelle i sin retskrivningsbog fra 1762. Han siger for eksempel at folk fra Vestfjordene bruger udtalen *aing*, men at andre fra samme område siger *ainng* for det som skrives *aing*. Folk fra Østfjordene, skriver han, udtaler tilsvarende former som *ainng*, og han vil mene at begge udtaler overdrivne ("hvörtveggju [gei] af frekt af"). Det er folk fra Nordlandet som efter hans mening går den rigtige middelvej og siger *ainng*. Det er måske ikke helt klart hvordan man skal tolke Eggerts kommentarer og transskription, men det mest sandsynlige er at den udtale han anbefaler, er den som svarer til den nu almindeligste udtale af det som staves *aing*, dvs. [aɪŋk]. Den vestfjordske udtale med monofong har holdt sig som dialekttræk i det 20. århundrede (se nedenfor), og der var også spor af [aj]-udtale, men begge er gået stærkt tilbage.

Eggert kommenterer også en udtalevariant, en innovation, som nu er forsvundet, nemlig udtale med klusil i ord af typen *tólf* 'tolv' og *orð* 'leskat': [foulp], [ɔrp]. Denne udtale siger han kaldes for almuenes barbarismer, og det er sandsynligt at dette træks skæbne er knyttet til denne fordømmelse. Der findes andre træk som Eggert brænder mærker, for eksempel udtalen *alla guttu* for *alla götu* 'hele vejen', som minder lidt om den afvigende udtale af vokaler (den 'skæve tale', se 2.2.5.), selv om det sandsynligvis ikke er det samme fænomen.

Man kan se af disse eksempler at nogle innovationer får fremgang og anerkendes af eliten ("myndighederne"), mens andre fordømmes, og det er ikke altid det yngre træk som bliver fordømt. Og det er et

nok så bemærkelsesværdigt karakteristikum at den fonologiske udvikling har ikke ført til større dialektforskelle. Langt de fleste fonologiske innovationer som er opstået igennem tiderne, har spredt sig over hele landet, så at der ikke er opstået større dialektforskelle på grund af isoglosser som stammer fra ufuldendte lydforandringer. På den anden side findes der også eksempler på fonetiske innovationer som ikke har slået igennem, og nogle dialekttræk er blevet fordømt og er gået tilbage.

1.3. Det 19. og 20. århundredes sprogpolitik

Man kan vel sige at grunden til den islandske sprogpolitik som den har været i det 19. og 20. århundrede, var lagt af Det Lærde Selskab (*Hilð íslenska lærðmálistafélag*), som fulgte oplysningsideologien og blev stiftet i 1779. I selskabets statutter (fra 1780) defineres det som en af hovedopgaverne at bevare den gamle nordiske tunge og forsøge at rense den for udenlandske ord som nu er begyndt at fordærve den:

Skal félagið geyma og varðveita Norræna tungu ... smíða ný orð ...

Denne ideologi er i grunden den samme som blev konstateret af et udvalg som arbejdede i 1985-86 på kulturministeriets vegne. I udvalgets rapport fra 1986, som bl.a. handler om udtale, står der:

Íslendingar hafa sett sér það mark að varðveita tungu sína og efla hana. Með varðveislunni íslenskrar tungu er átt við að halda örfönu samhengi í máli frá kynslóð til kynslóðar, einkum að græta þess að ekki fari forgörðum þau tengsl sem verið hafa og eru enn milli lífandi máls og bókmennta allt frá upphafi ríaldar. (Inndrifi Gíslason m.fl. 1988:53)

Oversættelse:

Det islandske folk har sat sig som mål at bevare sit sprog og styrke det. Med bevarelse af islandsk sprog menes at holde fast ved den sproglige kontinuitet fra generation til generation, og særlig skal der passes på at den levende kontakt som har været og stadigvæk er mellem det levende sprog og litteraturen helt fra skriftsprogets oprindelse, ikke fordærves.

Sproghistorien og sprogrøgtens historie skaber altså en levende sammenhæng. Vi har også set at til trods for at det islandske fonologiske system i tidens løb har undergået nok så store forandringer, har standardiseringstendensen altid været til stede. Dette viser sig på den ene side i at lærde folk og åndelige ledere har været bevidste om sprogvariation og har kæmpet imod eller fordømt enkelte udtaletræk. Men selv om det er eliten som udtaler sig om sagen, og vi ikke har direkte vidnesbyrd om almuenes mening, er det troligt at elitens kommentarer i det mindste i nogen grad afspejler stemningen blandt den almindelige befolkning, eller i det mindste ikke var i direkte modstrid med den. Det hele har så haft som resultat at de fleste forandringer og træk som blev accepteret af "myndigheder" og befolkning, blev gennemført i hele landet, og modsat at de som blev fordømt, blev trængt tilbage. Men til trods for alt dette findes der nogen variation og nogle dialektforskelle som har overlevet indtil det 20. århundrede.

2. Fonologiske dialekttræk på Island omkring 1945

2.1. Björn Guðfinnssons undersøgelse: *motivation og metode* 1945

I 1940-1946 rejste den islandske lingvist Björn Guðfinnsson (heretter BG) hele Island rundt sammen med sine medhjælpere og gjorde en meget imponerende undersøgelse af fonologiske dialekttræk. Motivationen var bl.a. at få et overblik over islandske dialekter for at hjælpe myndighederne med at bestemme hvad slags islandsk der skulle bruges i radioen og i skoleundervisningen. BG underviste på Islands Universitet og var delvis ansvarlig for uddannelsen af lærere i islandsk sprog på mellemsskole- og gymnasieniveau. Men han var også videnskabsmand og benyttede en del af resultaterne fra dialektundersøgelsen i sin doktorafhandling om islandske dialekter (1946).

BG indsamlede sit materiale før båndoptagerens tid, og hans metode var derfor at bruge blok og blyant til optegnelser. For at kunne nå til det størst mulige antal sprogbrugere bestemte han kun at bruge børn i skolealderen i sin oversigtsundersøgelse. Han besøgte næsten alle skoledistrikter og lod skolebørn (de fleste var omtrent 12 år) læse tekstsånit som skulle afsløre deres dialektale særtæk. Mens

de læste, gjorde BG og/eller hans medhjælpere optegnelser om de dialektale variable på specielle blanketter. I alt deltog der 6520 børn i undersøgelsen (omtrent 30 % heraf fra Reykjavík).

Man kan nok sige at BG var forud for sin tid med at tage "børnesprog" alvorligt som vidnesbyrd om dialekter og det fonologiske system og ikke lægge hovedvægten på at snakke med "non-mobile rural males", hvilket var ganske almindeligt i dialektundersøgelser på den tid og tidligere. Og selv om moderne dialektologer måske synes at BG's metode var lidt mærkelig eller usædvanlig på mange måder (se f.eks. kritiske bemærkninger hos Hreinn Benediktsson 1961-62), så kan vi bekræfte at hans resultater synes at være meget solide. Vi er også meget glade for at han undersøgte et så stort antal sprogbrugere (det var faktisk omtrent 90 % af alle islandske børn i 12-års alderen), for dette har gjort det meget lettere for os at lave en sammenlignende undersøgelse.

2.2. De fonologiske variable

De fleste fonologiske variable som BG undersøgte, var allerede temmelig velkendte tidligere, selv om udbredelsen ikke var kendt i detaljer, og de fleste beskrives f.eks. in Jón Ófeigsson's indledning (1920-24) i den store islandsk-danske ordbog. Vi har inddelt de regionale dialekttræk i fem grupper efter de distrikter hvor de var mest udbredt eller stærkest på BG's tid. En traditionel beskrivelse af variablene gives i afsnit 2.2.1-2.2.5.

2.2.1. Nordlige træk

A Den "hårde" udtale

I den såkaldte hårde udtale er klusilerne /p, t, k/ aspirerede efter lang vokal. Det almindeligste ellers i landet er vaspirerede klusiler (den "bløde" udtale) efter lang vokal:

(1)		"hård" udtale:		"blød" udtale:
	<i>sjá</i> 'sæbe'	[sajpʰa]		[sajpa]
	<i>líta</i> 'lade'	[laurʰa]		[laurta]
	<i>vaka</i> 'våge'	[vakʰa]		[vakta]

B Den stemte udtale

Med den såkaldte stemte udtale menes den dialekt hvor sonoranterne /l, m, n/ er stemte foran /p, t, k/ (som da er aspirerede). Det almindeligste ellers på Island er ustemte sonoranter foran /p, t, k/ (som da er uaspirerede):

(2) _____ stemt udtale: _____ ustemt udtale:

<i>stílká</i> 'pige'	[stul ^h ka]	[stulka]
<i>stampur</i> 'balle'	[stam ^h pʏr]	[stampʏr]
<i>menntun</i> 'uddannelse'	[men ^h ʏn]	[menʏn]

C Klusil foran /ð/

De fleste islændinge har frikativerne [v, ɣ] foran [ð], men en regional dialekt har samsvarende klusiler, dvs. uaspirerede [p, k]:

(3) _____ klusiludtale: _____ frikativudtale:

<i>hafði</i> 'havde'	[hapði]	[havði]
<i>sagði</i> 'sagde'	[sakði]	[savði]

D Klusil i /ngl/-kombinationer

Regionalt udtales klusilen /g/ i /ngl/-kombinationer, mens den udelades hos de fleste islændinge ellers:

(4) _____ ngl-udtale: _____ n-udtale:

<i>dangla</i> 'sål'er'	[daŋkla]	[daŋpla]
<i>englar</i> 'engle'	[eɪŋklar]	[eɪŋplar]

2.2.2. Et sydligt træk**E hv-udtalen**

I den såkaldte *hv*-udtale har man en velar frikativ i begyndelsen af ord som historisk (antageligvis) har *hv*- i denne position. Udtalen på Island ellers har samsvarende klusil her, og dette kaldes *kv*-udtale. Der er tre varianter af *hv*-udtalen, som vist i (5):

(5) _____ frikativ: _____ klusil:

<i>hvatlir</i> 'hval'	[xvatlɪr] ([x ^w atlɪr], [xatlɪr])	[k ^h vatlɪr] ([kfatlɪr])
<i>hver</i> 'hvem'	[xver] ([x ^w er], [xer])	[k ^h ver] ([kfer])
<i>hvass</i> 'hvas'	[xvas] ([x ^w as], [xas])	[k ^h vas] ([kfas])

2.2.3. Sydøstlige træk**F Monofonger foran /gi/**

Dette regionale dialekttræk gælder lange monofonger foran /gi/ (som udtales [jɪ]), mens det almindeligste på Island er tilsvarende diftonger her:

(6) _____ monofong: _____ diftong:

<i>hugi</i> 'mark'	[hajɪ]	[hain]
<i>bogi</i> 'bue'	[pojɪ]	[pain]
<i>hugi</i> 'tanke'	[hvjɪ]	[hvain]
<i>lugin</i> 'loven'	[lœjɪn]	[lœrain]

G m-, r/-udtalen

Det sydøstlige dialektområde har *m*- og *r/-*kombinationer, dvs. [m, rɪ], mens de fleste islændinge har klusilen /d/ mellem de to sonoranter, dvs. [rɪm, rɪl] (den første sonorant kan da undertiden forsvinde: [m, ɪl]):

(7) _____ m-/-udtale: _____ r/-r/-udtale:

<i>Árni</i> 'Arne'	[aurnɪ]	[aurɪn] ([aurɪn])
<i>varta</i> 'træppe'	[vartɪ]	[vartɪa] ([vartɪa])

2.2.4. Et nordvestligt træk:**H Monofonger foran /ng, nk/**

I Vestfjordene findes udtalen med monofongerne /a, ø/ foran /ng, nk/, mens den mest udbredte udtale er med tilsvarende diftonger:

(8) _____ monofonger: _____ diftonger:

<i>langur</i> 'lang'	[lanɣvɪr]	[launɣvɪr]
<i>söngur</i> 'sang'	[sœŋkʏr]	[sœɪŋkʏr]
<i>langir</i> 'lang (pl.)'	[lanɣɪr]	[launɣɪr]
<i>sönginn</i> 'sangen'	[sœŋeɪn]	[sœɪneɪn]

2.2.5. En udtale som fandtes i flere regioner I "Flámæli"

Denne udtale består i at vokalerne /i,e/ på den ene side og /u, ó/ på den anden viser tendens til sammentald. Dette kan ske på lidt forskellige måder, f.eks. ved at /i, u/, som normalt udtales som [i, y], bliver mere åben og ligner mere /e, ó/, der som regel udtales som [e, ø]. Det omvendte er også muligt, men det er også ret almindeligt at have en slags vakkende diftong i stedet for de nævnte vokaler. Vi viser kun varianter med diftong nedentor for enkelheds skyld. Dette udtalefænomen kaldes "flámæli", dvs. 'åben' eller 'sænket' udtale (dvs. af vokalerne, da man mærkede dette måske mest som sagt i en mere åben udtale af /i,u/), eller blot 'skæv' udtale, mens den dominerende udtale kaldes "rétmæli", dvs. 'rigtig' udtale. Den fandtes på BG's tid i mindst tre forskellige områder: i Østlandet, i Reykjavík og Óræfssons beskrivelse af islandsk udtale i den store dansk-islandske ordbog tidligt i det 20. århundrede (1920-24: XXVII) hedder det at denne udtale "anses for plebejisk og undgås af alle dannede Mennesker". Det er det eneste regionale dialekttræk som vurderes på den måde i ordbogen:

(9)	<i>flámæli</i>	<i>rétmæli</i>
<i>bía</i> 'venner'	[pʰe:ð]	[pʰe:ð]
<i>beð</i> 'bed (i en have)'	[pʰe:ð]	[pʰe:ð]
<i>flugu</i> 'flue (dativ)'	[flʰæ:yv]	[flʰæ:yv]
<i>flögu</i> 'lynd klump (dativ)'	[flʰæ:yv]	[flʰæ:yv]

2.3. De regionale dialekttræks styrke i BG's tid

Det som BG og hans medarbejdere lagde størst vægt på i deres redegørelser af undersøgelsens resultater, var at vise hvor udbredt de regionale dialekttræk var, og hvor almindelige ("stærke") de var i deres kerneområde og på national basis. Dette gjorde de på den måde at de klassificerede deltagernes udtale som "konsekvent regional udtale", "skiftende udtale" og "konsekvent flertalsudtale". Vi kan få et overblik over de regionale dialekttræks "styrke" i BG's tid, sammenlignet med flertalsudtalen, ved at se på hvor udbredte de var

på national basis (= "i alt" i (10)) og i hovedstaden Reykjavík (= "i Rvk." i (10)). Dette vises i (10), hvor procenttallene angiver hvor stor andel af informantene der havde "konsekvent regional udtale" eller "konsekvent flertalsudtale" eller "skiftende udtale" ifølge BG og hans medarbejdere.

(10)	konsekvent regional udtale:	konsekvent flertals-udtale:	skiftende udtale:
A: "hård"/"blød"	18 %	1 %	72 % 91 % 10 % 8 %
B: stemt/ustemt	9 %	<1 %	78 % 95 % 13 % >4 %
C: klusil/frikat. foran [ð]	3 %	<1 %	90 % 98 % 7 % >1 %
D: ggl/gf-udtale	≤5 %	≤1 %	≥90 % ≥95 % ≤5 %? ?
E: hv-/kv-udtale	15 %	9 %	74 % 77 % 11 % 14 %
F: monof./dift. foran /g/	≤10 %	0 %	≥80 % 94 % ≤10 % 6 %
G: <i>ri-/ri/ri/ri/ri</i> -udt.	≤2 %	≤1 %	≥95 %? ≥95 % ≤3 %? ?
H: mon./dift. foran /ng,nk/	≤2 %	≤1 %	≥95 %? 98 % ≤3 %? 1 %
I: <i>flámæli/rétmæli</i>	27 %	39 %	64 % 48 % 9 % 13 %

Spørgsmålsteget i (10) betyder at vedkommende variabel ikke blev undersøgt i detaljer i alle områder fordi det regionale dialekttræk næsten kun fandtes i et relativt begrænset område.

Som tabellen i (10) viser så var de fleste regionale dialekttræk ret afgrænsede, dvs. de ikke var særlig udbredte på national basis eller almindelige i hovedstaden Reykjavík da BG indsamlede sit materiale. Det regionale træk som har størst national udbredelse, er det foragtede *flámæli* (den 'skæve' udtale, variabel I), og det er faktisk af to grunde. For der første var det ret almindeligt i Reykjavík, hvor omtrent 30 % af deltagerne i undersøgelsen boede. For det andet forekom det i tre forskellige geografiske områder, som allerede nævnt. Alligevel var det ikke et særlig udbredt træk på den tid. Men man kunne tænke sig at dette var den regionale udtale som ville have størst chance for at overleve den dialektudjævning som kom til at finde sted i slutningen af det 20. århundrede. Og hvis national udbredelse og/eller styrke i hovedstaden var de to vigtigste egenskaber man kunne bruge til at forudsige de regionale udtalemåders

skæbne i slutningen af århundredet, så kunne man tro at den "hårde" udtale (variabel A) og *hv*-udtalen (variabel E) ville have næststørst chance for at overleve, selv om den første ikke stod så stærkt i Reykjavík.

En anden måde at måle de regionale udtalemåders styrke på i den tid er at undersøge hvor stærkt de stod i deres kerneområder. Dette vises i (11), hvor vi har valgt et meget "stærkt" område for hvert regionale træk (navnene på de nævnte områder er at finde på Íslandskortet i indledningen):

(11)	konsekvent regional udtale:	konsekvent majoritets-udtale:	skiftende udtale:
A: "hård"/"blød" i Eyllafjarðarsýsla	96 %	1 %	3 %
B: stemt/ustemt i Eyllafjarðarsýsla	74 %	3 %	23 %
C: klusit/frikat. foran [ø] i Þingeyfjarsýsla	37 %	28 %	38 %
D: <i>ugl/ŋl</i> -udtale i Hásvík (Þingeyfjars.)	50 %	10 %	40 %
E: <i>hv</i> -/kv-udtale i Vestur-Skatafellssýsla	91 %	1 %	8 %
F: monoft./dift. foran /gi/ i Austur-Skatt.	68 %	0 %	32 %
G: <i>m</i> -/ <i>r</i> -/ <i>rn</i> -/ <i>rd</i> -udtale i Austur-Skatt.	41 %	56 %	3 %
H: mon./dift. foran /ng,nk/ i Norður-Ísafj.s.	36 %	4 %	60 %
I: <i>flánæli/réttnæli</i> i Suður-Múlasýsla	74 %	15 %	11 %

Her kan vi igen se at der er meget stor forskel mellem styrkegraderne på de ulige regionale træk. Men man kunne sige at de træk som ser stærkest ud, er de samme som i (10), dvs. den "hårde" udtale, *hv*-udtalen og *flánæli* (henholdsvis variabel A, E og I). Yderligere forekommer den stemte udtale af sonoranter foran /p,t,k/ og monoftonger foran /gi/ (variabel B og F) at være ret stærke i deres kerneområder, men man kan lægge mærke til at "skiftende udtale" også er ganske almindelig der, og det kunne være et "svaghedsstegn". Den regionale *m*- og *r*-udtale (variabel G) ser ud til at være truet som et klart mindre almindeligt træk i sit kerneområde, og det samme kan siges om monoftong foran /ng, nk/ (variabel H). De nordlige træk C og D synes heller ikke at stå særlig stærkt.

Sammenfatningsvis kan man da sige at hvis de regionale dialekt-

træks udbredelse blandt skolebørn omkring 1945 var et pålideligt tegn på hvordan disse træk ville udvikle sig, så kunne man tænke sig at (12)-(14) var fornuftige forudsigelser om deres muligheder for at modstå århundredets nivellerings- eller udjævningsstendenser:

(12) Regionale udtaler som havde relativt gode udsigter til at overleve eller blive flertalsvarianter:

	relativt stærk	relativt stærk	stærk
	nationalt:	i Reykjavík:	i kerneområdet:
A: Den "hårde" udtale	+	-	+
E: <i>hv</i> -udtalen	+	+	+
I: <i>flánæli</i>	+	+	+

(13) Regionale dialekttræk som havde ringe udsigter til at overleve:

	svag	svag	relativt svag
	nationalt:	i Reykjavík:	i kerneområdet:
C: Klusler foran /ð/	+	+	+
D: <i>ugl</i> -udtalen	+	+	+
G: <i>m</i> -/ <i>r</i> -udtalen	+	+	+
H: Monoftonger foran /ng, nk/	+	+	+

(14) Regionale dialekttræk som havde ret usikre chancer for at overleve:

	relativt stærk	relativt stærk	stærk
	nationalt:	i Reykjavík:	i kerneområdet:
B: Den stemte udtale	+/-	-	+/-
F: Monoftonger foran /gi/	+/-	-	+/-

Men som alle dialektologer ved, så er sagen ikke helt så enkel. For det første må man huske at deltagerne i BG's undersøgelse alle var i samme alder, og han havde ikke nogen tidligere dialektundersøgelse som han kunne sammenligne sine resultater med. Vi har således hverken gode oplysninger fra den tid om dialektforskelle i tilsyneladende tid ("apparent time") eller virkelig tid ("real time") som kan vise dialektudviklingens retning. Men det er nok endnu vigtigere at huske at det er ikke sikkert at alle de regionale dialekttræk var ilgestillede. Dette

gælder både rent lingvistiske (eller strukturelle) overvejelser og også sociolingvistiske (eller sociologiske). Vi skal komme nærmere ind på dette senere i artiklen, men først skal vi berette om vores egen undersøgelse, *RÍN (Rannsókn á íslensku nítímanáli, 'Undersøgelse af islandsk nutidssprog')* som blev gennemført i 1980'erne, omtrent 40 år efter BG's undersøgelse.

3. Vores undersøgelse af moderne islandsk omkring 1985

3.1. Vores metodologi

Et af hovedformålene med vores undersøgelse var at bestemme de regionale dialekttræks udvikling. Derfor var det vigtigt for os at gøre sammenligningen med BG's undersøgelse så solid og nøjagtig som muligt. Men vi ville også gerne undgå eventuelle problemer som BG's metodologi ville føre med sig. Hovedtrækkene i vores metodologi beskrives i (15):

- (15)
- Deltagerne i undersøgelsen kom fra alle dele af Island, og de blev inddelt i 5 aldersgrupper: 12–20 år (de fleste omkring 15 år), 21–45 år, 46–55 år, 56–70 år, over 71 år, i alt ca. 2.880 personer.
 - Hver optagelse begyndte med spørgsmål om personlig baggrund. Dernæst blev der vist en stor folder med billeder som blev gennemgået, og deltagerne blev spurgt om navnene på de afbildede genstande (navnene var delvis dialektale, og dette har vi lagt stor vægt på i interviewet), og genstandenes anvendelse blev diskuteret hvis det viste sig at være nødvendigt. Til sidst blev deltagerne bedt om at læse et lille tekstsnit.
 - Hele interviewet (som oftest 20–30 minutter) blev optaget på bånd og senere gennemgået af to medhjælpere, og materialet blev kodet og delvis transskriberet under vores tilsyn. De kodede data blev da databehandlet (se f.eks. Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason 1992, med henvisninger til andre artikler).

På denne måde kunne vi se ganske klart i hvilken retning den dialektale udvikling går, både ved at sammenligne de forskellige aldersgrupper i vores udvalgt og også ved at sammenligne vores resultater med BG's. Men vi kunne også undgå nogle af de problemer som vi ville have haft hvis vi havde brugt nøjagtigt samme metode som BG. Det er særlig vigtigt at huske det følgende:

- (16)
- Vi tog flere forskellige aldersgrupper med.
 - Vores yngste aldersgruppe svarer i alder til den gruppe som deltog i BG's undersøgelse.
 - Aldersgruppen 46–55 år er den generation som deltog i BG's undersøgelse.
 - Ved at begynde med et relativt afslappet interview og siden lægge vægt på at (nogle af) billederne viste genstande med dialektalt varierende navne kunne vi flytte opmærksomheden til det leksikale niveau og til etnografiske synspunkter og dermed forhindre at deltagerne tænkte for meget på udtalen. Læsningen af tekstsafnittene kom til slut som et relativt uvigtigt appendiks.
 - Billederne og tekstsafnittene tjente til at gøre det indsamlede materiale fra deltagerne så sammenligneligt som muligt.

3.2. De regionale dialekttræks skæbne

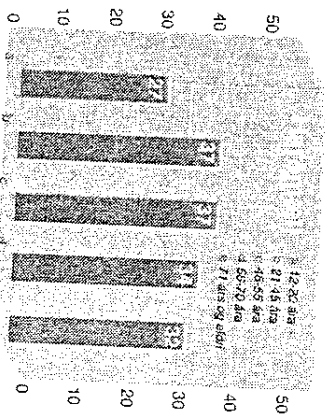
Stort set kan man sige at vores resultater bekræfter BG's, idet at næsten alle de dialektale træk som han beskrev, faktisk stadig findes i de samme områder som før (de har de samme kerneområder), men nogle træk er næsten forsvundet blandt de yngre generationer. Man kan også klart se at der har været en udjævningsstendens mellem islandske dialekter i perioden mellem BG's undersøgelse og vores, og nogle af de regionale træk er gået stærkt tilbage eller næsten forsvundet (se også Kristján Árnason 1987). Men det er faktisk meget interessant at sammenligne de forskellige dialekttræks skæbne, og netop det skal vi gøre i den følgende oversigt. I sammenligningen skal vi inddele de dialektale træk efter "prognoserne" i (12)–(14) (se også figur 1 i afsnit 3.3 som viser de mest udbredte træks skæbne).

3.2.1. Regionale dialekttræk som så ud til at stå relativt stærkt ifølge BG

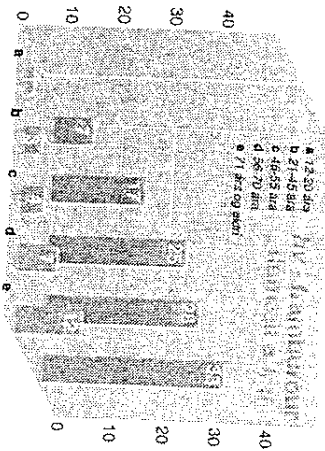
De regionale dialekttræk som man kunne have ventet at skulle have en chance for at modstå udlævningsstendensen, var de følgende:

- (17) A: Den "hårde" (dvs. aspirerede) udtale af /p, t, k/ efter lang vokal
 B: *hv*-udtalen af ord som *hvalur* 'hval', *hver* 'hvenn'
 I: *flámmeli*, dvs. tendensen til sammenfald af /l, e/ og af /u, ö/

Her er det kun den "hårde" udtale som har holdt sig relativt godt, mens *hv*-udtalen og det såkaldte *flámmeli* er gået meget stærkt tilbage. Den enkleste måde at vise dette på er at sammenligne udbredelsen af disse tre regionale træk hos de fem generationer som deltog i vores undersøgelse (RÍN). Dette har vi gjort i figur 1 og figur 2 (vi håber at læseren forstår de islandske forklaringer på figurene).

Figur 1. Den "hårde" udtales udbredelse (procenttal) blandt de fem generationer over hele Island ifølge RÍN.

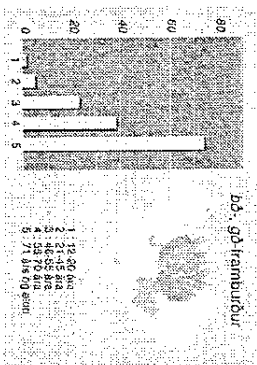

Figur 2. *hv*-udtalen og det såkaldte *flámmeli* af /l, u/ blandt de fem generationer over hele Island ifølge RÍN. De bagerste søjler viser tallene for *hv*-udtalen, de forreste viser tallene for *flámmeli* af /l, u/, som er næsten forsvundet blandt de yngste generationer. (Hvis vi også havde taget *flámmeli* af /e, ö/ med, ville tallene have været lidt højere for den yngste generation.)

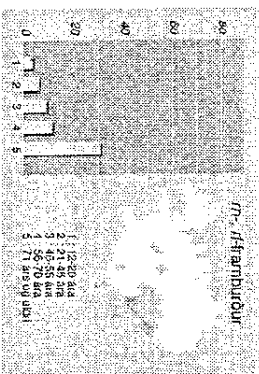
3.2.2. Regionale dialekttræk som så ud til at stå svagt ifølge BG
 De regionale dialekttræk som havde relativt ringe udsigter til at modstå udlævningsstendensen var de følgende:

- (18) C: Kluster foran /ð/ i ord som *kafti* 'havde', *sagði* 'sagde'
 D: *ngl*-udtalen i ord som *englar* 'engle'
 G: *m*-, *f*-udtalen i ord som *Ánni* 'Anne', *varla* 'hæppe'
 H: Monoftonger foran /ng, nk/ i ord som *langur* 'lang', *söngur* 'sang'

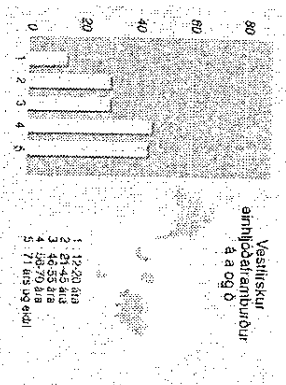
To af disse regionale træk er næsten forsvundet blandt de yngste generationer, dvs. kluster foran /ð/ (variabel C) og *m*-, *f*-udtalen (G), også i kerneområderne. Monoftonger foran /ng, nk/ (variabel H) står lidt stærkere i det relativt lille kerneområde, mens *ngl*-udtalen (D) derimod står svagest i den ældste generation og ser ud til at stå relativt stærkt, også blandt de yngre generationer i sit kerneområde. Dette ses i figur 3-6. Her kan man klart se at *ngl*-udtalen inddrager en særstilling blandt de "truede" regionale dialekttræk.

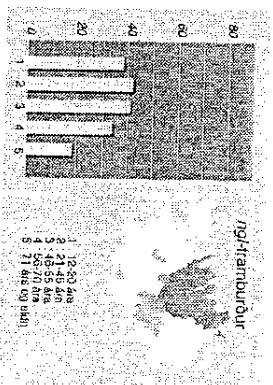
Figur 3. Kluster foran /ð/ blandt de fem generationer i kerneområdet.

Figur 4. *m*-, *f*-udtalen blandt de fem generationer i kerneområdet.

Figur 5. Monofonger foran /ng/, nk/ blandt de fem generationer i kerneområdet.

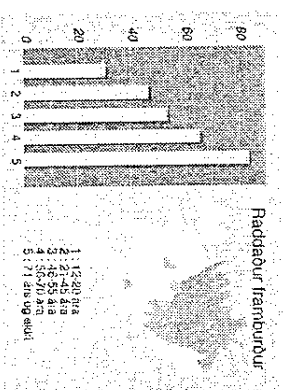
Figur 6. /ng/-udtalen blandt de fem generationer i kerneområdet.

3.2.3. Regionale dialekttræk som så ud til at have uklare udsigter i BG's tid

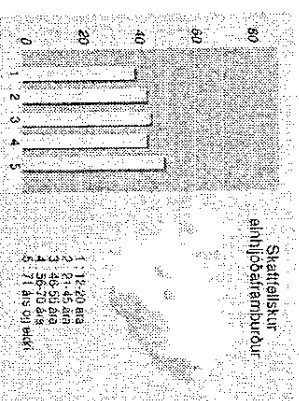
Til sidst skal vi se på de regionale dialekttræk hvis udsigter var nok så uklare i BG's tid:

- (19) B: Den stemte udtale af sonoranter foran /p, t, k/ i ord som *stikka* 'pige', *stampur* 'balle' og *menntun* 'uddannelse'
- F: Monofonger foran /gi/ i ord som *hagi* 'mank', *hagi* 'bue', *hagi* 'tanke' og *lögín* 'loven'

Igen kan vi se at der er en stor forskel på udviklingen af disse træk som måske så ud til at være næsten ligestillede 40 år tidligere: Den stemte udtale af sonoranter (variabel B) synes at være på vej ud i sit kerneområde, mens der ikke er nogen større forskel på udbredelsen af monofonger foran /gi/ i de fem generationer i kerneområdet. Dette er vist i figur 7 og 8.

Figur 7. Den stemte udtale af sonoranter foran /p, t, k/ blandt de fem generationer i kerneområdet.

Figur 8. Monofonger foran /gi/ blandt de fem generationer i kerneområdet.

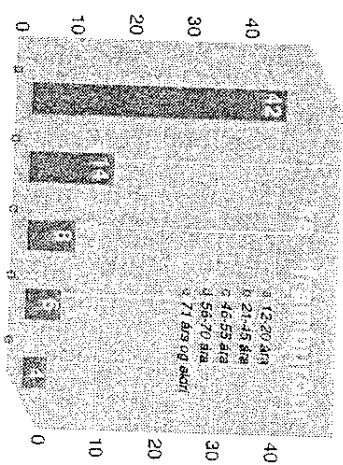
3.3. Nogle spørgsmål som stilles til vores resultater

Det første spørgsmål kan formuleres som i (20):

- (20) Hvad bestemmer de regionale dialekttræks varierende skæbne?

Vi begyndte med den enkle hypotese at siden vi har en udjævnings-tendens mellem islandske dialekter, vil de mindst udbredte træk forsvinde, og at jo svagere deres stilling var i 1940'erne, desto hurtigere vil de forsvinde. Men vi har allerede vist at så enkelt er det ikke, og det er naturligvis ikke helt uventet. For det første er det klart at hvis dette var en overordnet grundregel, ville nye dialektale træk ikke have mulighed for at vinde større udbredelse, for et nyt træk vil jo ikke være særlig udbredt i begyndelsen. Men den såkaldte ks-udtale af ord som *lax* 'laks', dvs. den nye udtale [laks] (som f.eks. i dansk) i

stredet for den ældre [laxs] (som i tysk), er et klart eksempel på et træk som spredter sig hurtigt, jf. figur 9 (den nye udtale ser ud til at have været ukendt i BG's tid). For det andet så ved alle dialektologer jo at udviklingen af dialekttræk kan påvirkes af mange faktorer som kan variere fra det ene dialektale træk til det andet.

Figur 9. Udbredelse af kv-udtalen blandt de fem generationer over hele Island ifølge RIN.

Men som vi har set, er hovedreglen den at meget udbredte træk vinder over regionale træk, skønt der findes mange interessante nuancer i udviklingen. I tabel 1. får vi en oversigt som viser den varierende spredningshastighed for de udbredte træk. Vi kommer tilbage til statistiske detaljer i afsnit 6.

Tabel 1. Sammenligning mellem den varierende udbredelse af hyppige træk i 1940'erne og den varierende spredningshastighed for disse træk i 1980'erne

Udbredte træk	situationen i 1940'erne	Breder sig
"blød" udtale	72 %	langsomt
ustemt udtale	78 %	hurtigt
frikativt foran /ð/	90 %	meget hurtigt
[ɔl]-udtale	stor udbredelse (>90 %?)	næsten uforandret
kv-udtale	74 %	hurtigt
Diftonger foran /gi/	stor udbredelse (>80 %)	langsomt
(t)h/(r)h-udtale	stor udbredelse (>90 %)	meget hurtigt
Diftonger foran /ng, nk/	stor udbredelse (>80 %)	hurtigt
"rigtig" udtale"	64 %	meget hurtigt

Skønt vi må indrømme at vi ikke kan forklare alt i dialekttrækkenes varierende skæbne, vil vi gerne pege på nogle lingvistiske og socio-lingvistiske (sociologiske) forhold som vi mener kan spille en rolle. Men først kan vi dele det store spørgsmål i (20) op i flere mindre og måske lidt enklere spørgsmål, som delvis afspejler vores oprindelige inddeling af de regionale dialektale træk i "stærke", "truede" og "usikre" (på grund af deres status i 1940'erne):

- (21)
- Hvorfør står den "hårde" udtale af klusilerne /p, t, k/ temmelig stærkt (variabel A), mens /r/-udtalen (variabel B) og /flæmæli/ (variabel I) er ved at forsvinde (jf. 3.2.1 ovenfor)?
 - Hvorfør står /y/-udtalen (variabel D) stærkere end de andre "svage" eller "truede" regionale træk (jf. 3.2.2 ovenfor)?
 - Hvorfør står monofonger foran /gi/ (variabel F) temmelig stærkt, f.eks. i sammenligning med den stemte udtale af sonoranter foran /p, t, k/ (variabel B, jf. 3.2.3)?

Vi skal først søge rent lingvistiske (strukturelle) forklaringer og derefter se på sociolingvistiske (eller sociologiske) faktorer.

4. Strukturlingvistiske overvejelser

4.1. Sproglige ændringer: opståelse, spredning og sprogsystem

I al diskussion af sproglige ændringer er det vigtigt at skelne mellem de følgende forhold:

- (22)
- Opståelse af en ændring, dvs. af et nyt sprogligt træk af en eller anden art.
 - Spredning af ændringen ved at børn i sprogindlæringsalderen tilegner sig det nye træk.
 - Spredning af ændringen ved at voksne (dvs. individer efter sprogindlæringsalderen) tilegner sig det nye træk.

Strukturalister har altid været meget interesserede i (22a), og de har søgt strukturelle forklaringer på spørgsmål som "Hvorfor faldt vokale /ø/ og /ø/ sammen i gammelislandsk?" (jf. Hreinn Benediktsson 2002b, 2002c). Sociolinguister er mere interesserede i (22c) (eller også (22b)), fordi det er nok her sociolinguistiske og sociologiske overvejelser spiller den største rolle. De såkaldte generativister er også interesserede i (22c), i det mindste for så vidt som man kan finde rent lingvistiske forklaringer på dette (simplificering af sprogsystemet eller de sproglige regler), men de er også interesserede i (22a) og (22b) (jf. også Paul Kerwills oversigtsartikel i denne rapport).

I de følgende afsnit skal vi ikke diskutere problemer som i (22a), fordi de fleste dialektale træk som vi har studeret, er ret gamle (den såkaldte *ks*-udtale er en undtagelse, men vi har ingenting at sige om dens opståelse her). Vi skal koncentrere os om (22b, c) og bl.a. hævde at det er vigtigt at skelne mellem disse to typer af spredning når man søger forklaringer på de regionale dialekttræks skæbne.

4.2. Et par forsøg på strukturlinguistiske forklaringer

4.2.1. De "stærke" dialekttræk

Første spørgsmål i (21) var:

- (21) a Hvorfor står den "hårde" udtale af klusilerne /p, t, k/ temmelig stærkt, mens *hv*-udtalen og *flánreið* er ved at forsvinde?

Det er faktisk ikke så let at finde rent lingvistiske (eller strukturelle) forklaringer på den relativt store udbredelse som den "hårde" udtale har. Man kan f.eks. pege på at det er ret enkelt for en voksen sprogbruger at gå fra den "hårde" udtale over til den "bløde". Denne overgang kan uformelt beskrives ved hjælp af denne ret enkle regel som neutraliserer forskellen mellem "hårde" og "bløde" konsonanter i visse fonologiske omgivelser:

- (23) Gør alle aspirerede klusiler uaspirerede efter en lang vokal.

Det er derimod ikke helt så nemt at gå i den modsatte retning, dvs. at gå fra den bløde udtale over til den "hårde", fordi den omvendte

regel ("Gør alle ikke-aspirerede klusiler aspirerede ...") ikke vil fungere på grund af neutralisationen som den "bløde" udtale indebærer. I den "hårde" udtale forekommer (låne)ord som *tíða* 'tude', *stúdent* 'student', *sagó* 'sage' etc., som har uaspirerede klusiler, hvilket viser at der er opposition mellem /b, d, g/ og /p, t, k/ efter den lange vokal (jf. Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason 1992: 119). Dette skulle også gøre det lidt kompliceret for børn i sprogindlæringsalderen at tilegne sig den "hårde" udtale i et sprogsamfund med variation (dvs. et samfund hvor nogle sprogbrugere har den "hårde" udtale og andre bare har den "bløde"), selv om man må indrømme at disse ord er ikke så mange. Det er derfor sandsynligt at sociolinguistiske omstændigheder har bidraget til den "hårde" udtales relativt store udbredelse (jf. afsnit 5 nedenfor). Et tegn på dette kan være det som vi har lagt mærke til, at i enkelte tilfælde kan sprogbrugere overdrive den "hårde" udtale ved at have aspiration på *d* i ord som *stúdent*, og i traditionelle ord som f.eks. *vanda* 'vise omhu' ([vʌntʰa] i stedet for [vʌntʌ]).

Det er lettere at give en rent lingvistisk forklaring på *hv*-udtalens tilbagegang. For det første er det ret nemt for en voksen sprogbruger med *hv*-udtale at gå over til *kv*-udtale. Denne overgang kan informelt beskrives som i (24):

- (24) Gør alle tilfælde af initial [xv] til [kʰv].

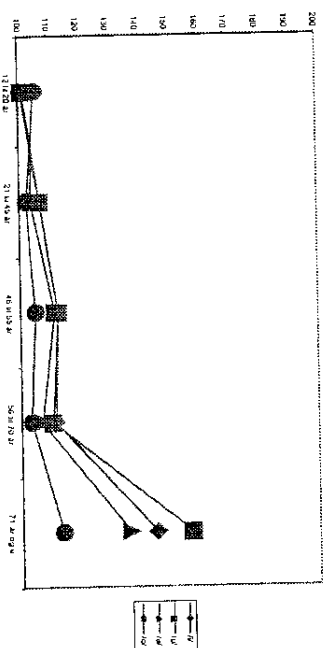
Men det omvendte går slet ikke her, dvs. de sprogbrugere som har *kv*-udtalen, kan ikke bare gøre alle tilfælde af [kʰv] til [xv], fordi vi har neutralisering i mange ord i islandsk, som f.eks. *hver* 'lille bog', *kvæfir* 'smarter', *kvæð* 'sage' etc., som har [kʰv] i alle dialekter. Men det er måske vigtigere at denne omstændighed gør det meget kompliceret for børn i sprogindlæringsalderen at tilegne sig lydfordelingen i *hv*-dialekter hvis de vokser op i et "blandet" sprogsamfund. Dette kan vises ved hjælp af nogle eksempler. I (25) har vi tre hypotetiske sprogbrugere i et sådant samfund. Sprogbruger A har *hv*-udtale, sprogbruger B har varierende *hv*-/*kv*-udtale, og sprogbruger C har konsekvent *kv*-udtale. Hvis vi nu tænker os at de alle er mulige sproglige forbilleder for et barn i dette samfund, forstår man let at

det nemmeste for barnet er at tillegne sig *kv*-udtalen, for da behøver det ikke at skehne mellem ord som kan have [xv] og ord som skal have [k^hv]:

(25)	ord:	Sprogbruger A:	Sprogbruger B:	Sprogbruger C:
	<i>hver</i> 'hvern'	[xvert]	[xvert]/[k ^h vert]	[k ^h vert]
	<i>kver</i> 'lille bog'	[k ^h vert]	[k ^h vert]	[k ^h vert]
	<i>hvalir</i> 'hvaler'	[xvalir]	[xvalir]/[k ^h valir]	[k ^h valir]
	<i>kvallir</i> 'smarter'	[k ^h valir]	[k ^h valir]	[k ^h valir]
	<i>hvad</i> 'hvad'	[xvað]	[xvað]/[k ^h vað]	[k ^h vað]
	<i>kvad</i> 'sagde'	[k ^h vað]	[k ^h vað]	[k ^h vað]

Vi skal komme tilbage til dette spørgsmål i afsnit 4.2.3. En sådan situation som i (25) er nok ret almindelig. Det er derfor muligt at grunden til at *hv*-udtalen er gået så stærkt tilbage, er først og fremmest rent lingvistisk eller strukturel, og vi behøver ikke at søge sociolingvistiske (eller sociologiske) forklaringer.

Det er derimod klart at en lignende argumentation ikke kan bruges om *flámmeli*, og sociolingvistiske forhold har sikkert spillet en stor rolle i den kraftige tilbagegang af *flámmeli*. I figur 10 viser tallene relativ frekvens af de dialektale træk i forskellige generationer, hvor 200 er maksimum (forekommer i alle mulige ord hos alle deltagere i denne aldersgruppe) og 100 minimum (forekommer aldrig hos deltagerne). Som man kan se i denne figur, viser resultater fra RÍN, at *flámmeli* praktisk talt er forsvundet blandt de unge, selv i Suður-Múlasýsla i Østlandet, den syssel hvor det stod stærkest i 1940'erne. Det er altså klart at den vidtgående stigmatisering som denne udtale er blevet udsat for, har haft sine konsekvenser. Vi kommer tilbage til dette i afsnit 5.

Figur 10. *Flámmeli* ("skæv" udtale) hos fem aldersgrupper i Suður-Múlasýsla (Østlandet) ifølge RÍN. Tallene viser gennemsnitsscoren (fra 100 (= aldrig "skæv tale") til 200 (= altid "skæv tale")) i de forskellige aldersgrupper for afvigende udtale af de lange vokaler: /i/ som i *við* 'ved', *skip* 'skib', /u/ som i *flugu* 'flue', /e/ som i *veð* 'pant' og /ó/ som i *flögu* 'plade'.

4.2.2. De "svage" dialekttræk

Det er i og for sig ikke mærkeligt at de dialekttræk som var relativt svage i 1940'erne, ofte er gået stærkt tilbage. Det som kræver en forklaring, er snarere deres varierende tilbagegang. Man kan f.eks. stille spørgsmål sådanne som (21b), som her gentages:

- (21) b. Hvorfor står *ngl*-udtalen stærkere end de andre "svage" eller "truede" regionale træk?

Det er sandsynligt at grunden til dette er både rent lingvistisk (strukturel) og sociolingvistisk. Det som måske er vigtigt fra et strukturelt synspunkt, er at den klusil som er forskellig i *ngl*-udtalen og *gl*-udtalen, i mange tilfælde er ganske tydelig at høre (f.eks. som [k] eller [c]) i nogle former af de relevante ord. Grunden er at /ngl/-kombinationen kan opstå ved vokalbortfald/kontraktion. Dette kan vises som i (26):

- (26) ordformer med klusil: _____ /ngl/-former: _____ *ngl*-udtalen: _____ *gl*-udtalen: _____
öngul 'krog (A)' [œŋkʷl] *örnglar* 'krog(e)pl.'? [œŋklar] [œŋlar]
engil 'engel (A)' [eŋcil] *englar* 'engle(pl.)?' [eŋklar] [eŋlar]

De former som gives som eksempler her (A.sg., N.pl.), er slet ikke de eneste relevante former i paradigmerne. Men det må indrømmes at det ikke gælder for alle /ngl/-ord at man kan finde bøjningsformer hvor klustren træder frem, og det er muligt at sociolingvistiske overvejelser også spiller en rolle i svaret på spørgsmål (21b) (jf. afsnit 5).

4.2.3. De "usikre" dialekttræk

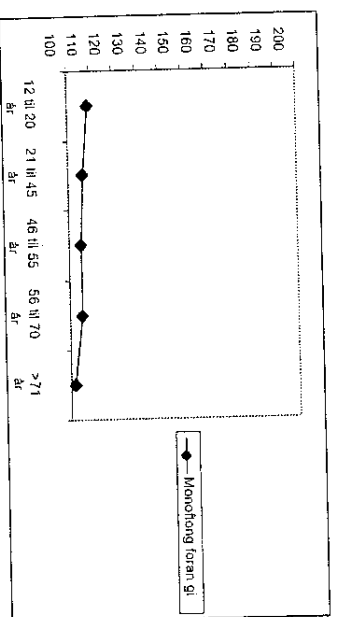
Vi er nu kommet til det følgende spørgsmål:

- (21) c. Hvorfor står monoftonger foran /gi/ temmelig stærkt, f.eks. i sammenligning med den stemte udtale af sonoranter foran /p, t, k/?

Først kan man her pege på at monoftonger foran /gi/ støttes af klare monoftonger i andre bøjningsformer i mange tilfælde. Vi har med andre ord paradigmatisk alternation af lignende art som i *ngl*-udtalen. Nogen eksempler gives i (27):

- (27)
- | ordformer | /gi/-
med monoftong: | /gi/-
forner: | den mono-
fongiske udtale: | den diftong-
iske udtale: |
|-----------|------------------------------------|------------------------|-------------------------------|------------------------------|
| | <i>huga</i> 'mark(A,D,G)' [hʌyʌ] | <i>hugi</i> 'mark(N)' | [hʌji] | [hɑiɪ] |
| | <i>boga</i> 'bue(A,D,G)' [pɔyʌ] | <i>bogi</i> 'bue(N)' | [pɔji] | [pɔɪɪ] |
| | <i>huga</i> 'tanke(A,D,G)' [hʌvʏʌ] | <i>hugi</i> 'tanke(N)' | [hʌvi] | [hʌviɪ] |
| | <i>lög</i> 'lov' [lɔwʏ] | <i>lögin</i> 'loven' | [lɔviɪn] | [lɔviɪnɪ] |

Skønt det ikke er muligt at finde paradigmatisk alternation af denne art i alle ord hvor man kan have monoftongisk vs. diftongisk udtale, så gælder dette sandsynligvis de fleste ord af denne art. Det er meget troligt at denne situation bidrager til at styrke den monoftongiske udtale, og et tegn på denne paradigmatiske virkning kan vi finde i figur 11, hvor vi kan se at vores analyse har fået (nok så lave) tal frem som viser at nordlændinge, ikke mindst de unge, undertiden bruger en udtale som er blevet analyseret som monoftongudtale. (I figur 11 står 100 for "aldrig monoftong" og 200 for "altid monoftong", jf. figur 10).

Figur 11. Det "sydøstlige" træk monoftong foran /gi/ på Nordlandet. Denne graf kan tolkes som tegn på en strukturel tendens til at bruge lange vokaler (monoftonger) i /gi/-former.

Hvis man nu sammenligner dette med den stemte udtale af sonoranterne /l, m, n/ foran /p, t, k/, har man lignende alternation i mange tilfælde i forbindelse med klustren /t/, da denne er f.eks. almindelig som neutrumsendelse som vises i (28):

- (28)
- | ordformer med
stemte sonoranter: | ordformer med
sonorant + /t/ | den stemte
udtale: | den ustemte
udtale: |
|-------------------------------------|------------------------------------|-----------------------|------------------------|
| <i>gul</i> 'gul(f)'
[kʏl] | <i>gulit</i> 'gul(n.)'
[kʏlɪtʰ] | [kʏlɪtʰ] | [kʏlɪ] |
| <i>rám</i> 'hæs(f.)'
[raʊm] | <i>rámt</i> 'hæs(n.)'
[raʊmtʰ] | [raʊmtʰ] | [raʊmɪ] |
| <i>fin</i> 'fin(f.)'
[fɪm] | <i>fínt</i> 'fin(n.)'
[fɪntʰ] | [fɪntʰ] | [fɪmɪ] |

Paradigmatisk alternation er sværere at finde i forbindelse med klusterne /p, k/ da disse ikke er almindelige i bøjningsendelser. Det er muligt at dette spiller en rolle og på en måde svækker den stemte udtale.

Men det er også muligt at den stemte udtale svækkes af det faktum at den følger ganske komplicerede regler. For det første er det således at alle islandske sprogbrugere har en del ustemte sonoranter foran /p, t, k/. Ingen har stemt /r/ i denne position, og /l/ er også ustemt foran /t/ hvis dette /t/ står i et ords stamme. Dvs. at alle har ordformer som *sárt* 'smertefuld (n.)' (af *sár* 'smertefuld (m., f.)') med

ustemt /t/, og alle udtaler ord som *silta* 'sylte' (stamme *silt-*) og *pillur* 'dreng' (stamme *pill-*) med ustemt /t/. Dette betyder at det mest udbredte system for den stemte udtale kan beskrives med den uformelle regel i (29):

- (29) Alle sonoranter skal være stemte foran /p, t, k/, undtagen /r/ og undtagen /l/ foran /t/ hvis dette /t/ er en del af ordets stamme.

Det er derfor måske ikke underligt at mange sprogbrugere altid har ustemt /l/ foran /t/ eller foran alle kluster i gruppen /p, t, k/ (jf. Höskuldur Þráinsson 1980), og man kan tænke sig at dette er en slags forenkling som virker "tiltrækkende" i sproglæringssalderen!

På grund af det som vi har allerede set, kan man også forstå at det er ret enkelt for en voksen sprogbruger at gå fra den stemte over til den ustemte udtale. Denne overgang kan beskrives ved den følgende uformelle regel (jf. også Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason 1992: 119):

- (30) Gør alle sonoranter ustemte foran /p, t, k/.

Sprogbrugere som har den ustemte udtale, kan derimod ikke gå over til den stemte udtale ved den omvendte regel ("Gør alle ustemte sonoranter stemte foran /p, t, k/") fordi den ikke kan gælde /r/ og heller ikke /l/ foran /t/ som er en del af stammen. Og det er også muligt at en sådan regel forudsætter at man har en fonologisk distinktion mellem "hård" og "blød" konsonant i indlyd. Det har man naturligvis hvis man har den "hårde" udtale, men ikke på den samme måde hvis man har den "bløde" (ikke efter en lang vokal feks.). Vi kommer tilbage til forholdet mellem stemt og "hård" udtale i afsnit 6.1.

I vores forsøg på at forklare at den stemte udtale er gået meget stærkere tilbage end den monofongiske udtale, har vi nævnt nogle lingvistiske fakta som kan svække den stemte udtale (komplicerede regler eller kompliceret distribution) og styrke den monofongiske (udbredt paradigmatisk variation hvor monofongerne er tydelige). Vi har også peget på at det tilsyneladende er lettere at gå fra den

stemte over til den ustemte udtale end omvendt. Men noget lignende kan faktisk også siges om overgangen fra den monofongiske udtale til den diftongiske fordi de sprogbrugere som har den monofongiske udtale, har flere kontraster end de som har den diftongiske. Dette kan vises ved et par eksempler:

(31)

	den monofongiske	den diftongiske
udtale:		
<i>login</i> 'loven'	[lœjɪn]	[lœiɪn]
<i>langin</i> 'bassinet'	[lœiɪn]	[lœiɪn]
<i>þygin</i> 'ubehaget'	[þajɪn]	[þaiɪn]
<i>þvinn</i> 'gården (A)'	[þaiɪn]	[þaiɪn]

På grund af dette kan man sige at det er måske lidt lettere at gå fra den monofongiske udtale over til en diftongisk udtale end omvendt fordi den overgang kan beskrives ved en enkel regel som (32):

- (32) Gør alle monofonger til (tilsvarende) diftonger foran /gi/.

Det omvendte går slet ikke, naturligvis.

Skønt denne situation minder lidt om situationen med blandet *hv-/kv*-udtale i (25), har vi to meget vigtige lingvistiske forskelle her. For det første så er eksempler af denne art (dvs. type (31)) meget sjældne når det gælder den monofongiske/diftongiske udtale. For det andet så er det ikke så svært for børn i sproglæringssalderen at finde ud af hvilke ord som skal have monofonger og hvilke ord skal have diftonger, selv om de vokser op i et sprogsamfund med variation fordi at de næsten altid har den paradigmatiske alternation som nævnt ovenfor. Ord med *hv*- har ingen paradigmatisk alternation, og det er derfor det er meget svært at tilegne sig *hv*-udtalen i et sprogsamfund hvor der er variation.

Nu er det faktisk således at *hv*-udtalen og den monofongiske udtale havde delvis det samme kerneområde i 1940'erne. Derfor er det meget interessant at se hvordan disse dialektale træk har udviklet sig hos enkelte sprogbrugere i løbet af de 40 år som gik mellem BG's undersøgelse og vores. Margrét Guðmundsdóttir (2002) har gjort

netop dette. Hun undersøgte udtalen hos sprogbrugere som havde *hv*-udtalen og den monofongiske udtale i 1940'erne, men flyttede fra kerneområdet til Reykjavík. Det viste sig at mange havde bevaret *hv*-udtalen, men *ikke* den monofongiske udtale. De var som sagt ikke gået over til *kv*-udtalen, men de var (delvis) gået over til den diftongiske udtale. Grunden er nok den at forskellen mellem *hv*-udtale og *kv*-udtale er fonematiske: Enten har man fonemet /x/ (foran /v/) eller ikke. Man kan derimod sige at forskellen mellem den monofongiske og diftongiske udtale har med en fonologisk (morfonemisk) regel at gøre: Enten har man en diftongeringsregel eller ikke, og som vi har set, er det er ikke så svært at generalisere den.

Men hvis vi nu ser på det som sker under sproginlæringsprocessen i kerneområdet for disse to regionale træk, har vi et helt andet billede: Her er *hv*-udtalen ved at forsvinde i de yngste generationer, sandsynligvis fordi det er for svært at tilegne sig den i stadig temmelig stærkt i de yngste generationer fordi det er ikke så svært at tilegne sig den på grund af den paradigmatiskke udtale står som vi har set eksempler på. Dette viser også at det er nødvendigt at skelne mellem to sorter af udbredelse af dialektale træk: Ved sproginlæringsprocessen hos børn og blandt voksne sprogbrugere (jf. også Trudgills (1986) diskussion af *dialect accommodation* som først og fremmest gælder voksne sprogbrugere). Men nu skal vi se nærmere på sociolingvistiske overvejelser.

5 Sociolingvistiske overvejelser

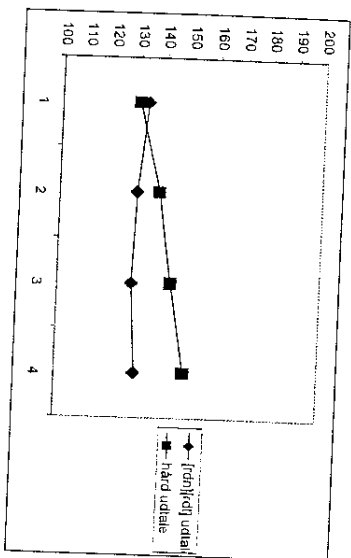
5.1. Sociale forhold

Helt fra starten af vores undersøgelse havde vi som sagt i tankerne at se på dialekternes udvikling i et socialt lys. Derfor blev nogle sociale oplysninger systematisk indsamlet i den hensigt at bruge dem som sociale variable i den statistiske analyse. Et stort problem i denne sammenhæng var mangelen på tilgængelige oplysninger og sociologiske analyser af det islandske samfund da vi indsamlede vores data. Vi havde f.eks. ingen klare kriterier for en opdeling af samfundet i grupper eller klasser. Myten har været at Island var (og er) et

klassefrit samfund, og vi havde ingen enkle midler til at modsige eller bekræfte det.

Men generelt kan man sige at den sidste halvdel af det 20. århundrede var en tid med store sociale ændringer på Island med hovedstadsområdets voksende dominans over andre dele af landet (se f.eks. Helgi Skúli Kjartansson 2002: 399–453). Den drastiske forandring i demografi og økonomiske og sociale forhold dette har medbragt, er ikke, så vidt vi ved, blevet kortlagt eller analyseret på en systematisk måde. Vi måtte derfor nøjes med at bruge ganske enkle sociale variable, sådan som alder, køn, bosted og uddannelse, og vi har ikke lavet nogen nøjagtig analyse af korrelationer mellem sociale og lingvistiske variable. Vi vil bare nævne nogle eksempler på mulige analyser og interessante spørgsmål der kan stilles.

Som et lille eksempel kan vi henviser til figur 12. Man kunne på forhånd tænke sig at der var korrelation mellem uddannelse og visse fonologiske variable. Det kunne være tilfældet at nogle "fine" eller formelle varianter havde større frekvens blandt folk med høj uddannelse. Og vi kan se af figur 12 at der f.eks. er en korrelation mellem uddannelse og "hård" udtale hvis man tager hele landet. Men figur 12 viser også en anden variabel som måske gælder valg mellem en mere distinkt eller mere bogstaveret udtale af ord som *Ármi* 'Arne' og *karlur* 'mænd', og en mere uformel eller utydelig udtale. Den distinkte udtale skulle være [r̥n], [r̥tl], hvor det skrevne /r/ bliver udtalet, og den utydelige skulle være [rn], [rl] uden [r̥]. Men den stilistiske forskel som man kunne tænke sig eksisterer mellem udtale med eller uden [r̥], ser ikke ud til at korrelere med uddannelse. Det er således også muligt at den korrelation vi får mellem uddannelse og "hård" udtale, simpelthen er alderskorrelation, fordi hvis vi f.eks. ser på Reykjavík, så får vi den kurve vi ser i figur 15 (i afsnit 6.1), som ligner kurven for den "hårde" udtale i figur 12. I denne figur viser "hård" udtale positiv korrelation med uddannelse, men der ser ikke ud til at være nogen korrelation i brugen af varianterne [aurn] (uden [r̥]) og [aur̥n] for *Ármi*. (Udtale med [r̥] giver højere værdi på y-akselen.)

Figur 12. Korrelaton mellem uddannelse (1 = grundskole, op til 7. Klasse; 2 = grundskole 10. klasse; 3 = gymnasium; 4 = universitet) og to fonologiske variable ifølge RIN (hele befolkningen).

Når man tænker på forholdet mellem "landsbygden" (*landbyggðin*) og hovedstaden og den indflydelse migrationen kunne have, kan man stort set opstille to hypoteser om social indflydelse for de tilige varianters fremgang. Den ene mulighed er at hovedstadsområdets voksende dominans vil betyde at de varianter som sætter sit præg på hovedstads sproget, skulle få større fremgang end landlige træk. Det kan altså tænkes at hovedstadens prestige ville give de udtalevarianter som karakteriserer sproget i Reykjavik, en fordel frem for andre. En anden hypotese kan være at den enkle majoritet sejrer. Det faktor mere som muligvis kunne have indflydelse på udviklingen, er den officielle normering eller sprogpoltiske stemning.

Og til sidst kan man måske nævne konservatisme eller nostalgi og sproglægningsstendenser som faktorer som teoretisk kunne påvirke udviklingen ved at virke ind på individers eller grupper modtagelighed for innovationer (evt. "personlig purisme"). Lad os kunne spille i udviklingen.

5.2. Sprogplanlægning

Sprogplanlægning eller sprogrøgt som teknisk term (*language planning*) inden for sociolingvistikken kan defineres snævert eller

vidt. I snæver forstand defineres den på engelsk som: "deliberate, conscious and future-oriented activities aimed at influencing the linguistic repertoire and behavior of speech communities" (Deumert 2001a: 644). Det vil sige målbevidst aktivitet som har til formål at udøve indflydelse på sprogformer og sprogsamfund. Dette er vel den mest naturlige betydning, og den passer godt med den aktivitet som vi kender så godt fra sprogrøgtarbejde i Norden. Men i videre betydning er sprogplanlægning blevet karakteriseret af Ager (2001: 4) på følgende måde:

as [speakers] communicate in specific settings, they must 'plan' their use of language [...] Individuals [...] plan for, and in some cases, plan, the language behaviour of others.

Her hævdes det at sprogrbrugere hele tiden "planlægger" deres brug af sproget og i visse tilfælde også planlægger andres (f.eks. børns) brug af sproget. Planlægning i denne forstand kan altså være mere eller mindre bevidst, og det kan være at sprogforsandringer i visse tilfælde er et spørgsmål om sprogplanlægning, f.eks. når en sprogrbruger bliver påvirket af en anden, så er det en del af hans "planlægning" at tilegne sig en eller flere af de varianter som han har at vælge imellem. Man kan, i dette perspektiv, se på udviklingen og "valget" af udtalevarianter blandt ældre og yngre, mænd og kvinder osv. som planlægningsproblemer (se Deumert 2003). Det som sprogrbrugerne gør, er at de vælger (bevidst eller ubevidst) mellem de muligheder der findes i udtrykkssystemet.

En anden synsvinkel fra sociolingvistikken er variationsanalyse af den type som William Labov m. fl. har udviklet (se, f.eks. Labov 1972: 237 og Chambers & Trudgill 1980: 82ff). Her har man bl.a. klassificeret lingvistiske variable i to klasser som *markører* (*markers*) og *indikatorer* (*indicators*). Markører er variable som viser korrelation mellem forskellige stilistiske kontekster, mens indikatorer ikke viser denne korrelation. Ifølge teorien hænger denne distinktion sammen med hvor bevidste folk er (i planlægning af deres sprog) om de lingvistiske fænomener som variablene repræsenterer. Det som folk lægger mærke til eller på en eller anden måde er medviddende om, viser større variation med stil og situation end de variable man ikke

er medvidende om, og der kan også ifølge teorien ske ganske drastiske forandringer i sådanne variabelers distribution på kort tid.

Det er muligt at visse udtalevarianter forskelligt skæbner som man kan se af resultaterne fra RÍN, i det mindste i visse tilfælde, kan forklares ved hjælp af denne sociolingvistiske tankegang, som vi snart skal vise. Ekstreme tilfælde hvor der er åben diskussion om lingvistiske varianter, kan naturligvis gøre dem til markørere og måske føre til åben stigmatisering af en uønsket variant. Dette har været tilfældet med *flámmeli*, den "skæve udtale", men det er også muligt at skjult (*covert*) prestige vs. nedvurdering kan spille en rolle og påvirke visse andre varianter.

5.3. Ideer om standardisering

Som allerede nævnt var Björn Guðfinnsson store undersøgelse i 1940'erne delvis inspireret af sprogrætsideer. Blandt tidens sprogtale. Argumentationen var at dialektforskelle under alle omstændigheder ville forsvinde med bedre kommunikation og hovedstadsområdets vækst. Dette kunne betyde at nogle, måske ikke så ønskede, træk ville få fremgang, mens andre som var "bedre" fra et eller andet synspunkt, kunne gå tabt. Et andet og måske vigtigere argument var at standardisering af udtalen ville forenkle forholdet mellem retskrivning og udtale. Med standardiseret udtale ville det være lettere at reformere retskrivningen og gøre undervisningen enklere.

Det er måske ikke så klart hvordan man på forhånd har skelnet mellem gode og dårlige udtalevarianter, men det er dog klart at *flámmeli* med sammentald af vokaler godt kunde medføre nye problemer i skriftsprog- og retskrivningsundervisningen. Og det ser ud til at man i andre tilfælde også har taget hensyn til forholdet mellem udtale og skrift når man har taget stilling til udtalevarianter. Det er f.eks. muligt at BG's mening om at klusluddatalen [hapð] af *hafði* ikke var at anbefale, skyldes at klusluddatalen ligger længere fra skriftbilledet end frikativuddatalen [havði].

I en forelæsning som senere blev udgivet som en lille bog (1981 [1947]), har Björn Guðfinnsson skrevet sine ideer om standardiser-

ing. Efter at have gennemgået udtalevarianterne i sin undersøgelse og kommenteret deres historiske baggrund og til dels æstetiske egenskaber, kommer han med nogle konkrete forslag til normering af udtalen.

De tre vigtigste punkter var følgende (i vores oversættelse til dansk og med henvisninger til vores diskussion af de regionale varianter i nærværende artikel):

(33)

1. Islandsk udtale skal standardiseres på grundlag af levende dialekter.
2. Foreløbig skal følgende træk optages i standarden:
 - a. "Rigtig" udtale af vokaler (dvs. ikke "flámmeli", jf. 2.2.5)
 - b. *hv*-udtale (jf. 2.2.2)
 - c. "Hård" udtale (jf. 2.2.1)
3. Samtidigt skal man bevare "smukke" regionale varianter som endnu findes, og som senere måske kunne blive optaget som standardtræk, f.eks. *ni/ri*-udtalen (3.1.6) og den stemte udtale (3.1.2)

Andre udtalevarianter anbefales BG ikke specielt. Han synes f.eks. ikke at det ville gøre noget at klusl-udtalen [hapð] for *hafði* forsvandt (2.2.1 1D), og med hensyn til variationen mellem monofong og diftong foran /gi/ (2.2.3 1) synes han at begge varianter er acceptable, selv om sydøstboerne godt må bevare deres monofongudtale, og det samme gælder den stemte udtale, som han synes er smukkere end den ustemte udtale.

I tiden efter BG's undersøgelse arbejdede man med forberedelsen af et direktiv fra Kultur- og Undervisningsministeriet vedrørende normering af udtalen, og der blev skrevet konkrete tekstforslag (se Baldur Jónsson 1998). I en artikel om et af disse forslag (af Árni Böðvarsson og Bjarni Vilhjálmsson) står der bl.a. at på nationalteatret, i rigsradioen og andre steder hvor udtalen skal danne mønster for andre, skal brug af *flámmeli* være helt forbudt. Studenter på Islands Universitet og på Lærerhøjskolen skal trænes i udtale og fonetik så de kan undervise i skolen og hjælpe til med normeringen. Árnis og Bjarnis udkast til direktiv tager stort set Björn Guðfinnsson forslag op, dvs. *hv*-udtale og "hård" udtale anses for ønskværdige, og

bevarelse af dialektal udtale skal støttes, specielt stemt udtale, *ngl*-udtale, *m/ri*-udtale, monofonget foran /gi/ og også monofonger foran *ng/ink*.

Men der var ikke fuld enighed om sagen. Det filosofiske fakultet ved Islands Universitet var modstander af streng teater- eller rigsmålnormering, men mente (1954) at *flámmæli* er ukorrekt (de bruger det islandske ord *rangur*). Fakultetet mente også at "hård" tale var mere ønskværdig end "blød" tale, *hv*-udtale var mere ønskværdig end *kv*-udtale, og frikativ var mere ønskværdig end klusil i *hafði* og *sagði*. Det blev bl.a. foreslået at skolemyndighederne hvert år kontrollerede om der fandtes elever som var "lydforvirrede" (*hljóðvilltir*), dvs. brugte ukorrekte udtale af vokaler.

Men trods al diskussion blev der ikke udarbejdet et direktiv eller en bekendtgørelse, og regeringens interesse for standardiseringsaktiviteten er gradvis blevet mindre. Men der var stadig stemning for aktivitet blandt mange skolefolk, og i enkelte skoler har man lagt stor vægt på standardiseringsidealet. Specielt har man været opmærksom på *flámmæli* hos de unge. Man har endda testet elever for dette, og hvis de havde ukorrekt udtale, fik de et brev med hjem hvor der stod at man havde konstateret tegn på *flámmæli*, og at skolen bad om tilladelse til at gøre noget ved problemet. Det fremgår af dette at *flámmæli* har været stærkt stigmatiseret, og der findes flere eksempler på sørgelige historier om folk der har oplevet dårlige resultater i skolen og er blevet mobbet på grund af deres udtale.

6. De regionale dialekters varierende skæbne i sociolinguvistisk belysning

Fremgangen af de udbredte træk sker med varierende hastighed, som vi har set i tabel 1 (afsnit 3.3.) og graferne i figur 10–12. Bl.a. ser vi at det ikke var nok for en variant at høre hjemme i Reykjavík at få fremgang. *flámmæli* har f.eks. været relativt udbredt blandt unge i Reykjavík. Kun 48 % af de unge i Reykjavík havde, ifølge Björn Guðfínsson's undersøgelse, den "rigtige" udtale i stedet for *flámmæli* ("skæv" udtale), mens over halvdelen blev kategoriseret som *flámmæli* eller *slappmæli* ("slapptalende"). Desuden kan man nævne at *hv*-

udtale stod relativt stærk i Reykjavík og omegn, hvor mellem 25 og 40 % havde frikativ i større eller mindre grad, mere end i de fleste andre områder.

Lad os nu se lidt nærmere på nogle af de lingvistiske variable, først nogle fra Nordlandet:

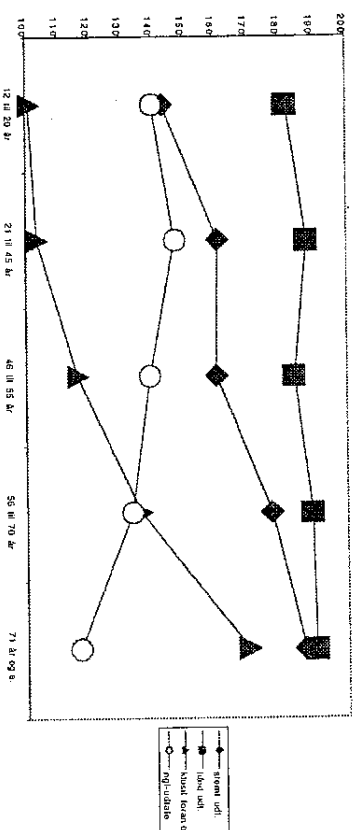
6.1. De nordlige træk

Figur 13 viser fire nordlige eller nordlandske variable og deres distribution blandt generationer i Nordlandet i 1980'erne. Den største forskel mellem generationerne gælder klusil foran /ð/, [hapð] af *hafði* (2.2.1 C), som praktisk talt er forsvundet hos de unge. Den stemte udtale (2.2.1 B) går tilbage, og der er stor forskel mellem aldersgrupperne. Den "hårde" tale (2.2.1 A) står stærkere, selv om der er en signifikant korrelation mellem alder og "hård" tale i dette område (ligesom i Reykjavík, se figur 15). Den mest interessante variabel er måske *ngl*-udtalen (2.2.2 D). Som man kan se af figur 12 er forholdet mellem generationerne her omvendt, selv om variabelen ikke får nogen særlig høj score.

Hvis vi ser lidt nærmere på disse nordlige træk og deres sociolinguvistiske status, må vi minde om at kun den "hårde" udtale anbefales af sprogrøgtstfolk. Både stemt udtale og klusiludtale diskuteres, men anbefales ikke. Det eneste træk som *ikke* blev omtalt i den åbne diskussion om standardisering i 1940'erne og 50'erne, er *ngl*-udtalen, men Björn Guðfínsson skriver (1981 [1947]: 33) at han tror dette træk snart vil forsvinde. Det er helt klart at dette træk må klassificeres som labovsk indikator, siden vi har direkte vidnesbyrd om at sprogbruerne har været uvidende om det.

Vi har diskuteret eventuelle strukturelle forhold som kunne have indflydelse på varianternes ulige skæbne. Blandt andet har vi peget på at den opposition mellem "hårde" og "bløde" klusiler som karakteriserer den "hårde" udtale, måske er en slags forudsætning for at man kan have den stemte udtale. Det ser i hvert fald ud til at være en kendsgerning at alle som har den stemte udtale, også har den "hårde" udtale, dvs. der er ingen som har "stemt" udtale i *stúlká* 'pige' [stulk^a] og samtidig "blød" udtale i *vaka* 'våge' [vakal]. Hvis dette er rigtigt, så stiller det variablerne i et hierarki, sådan at hvis

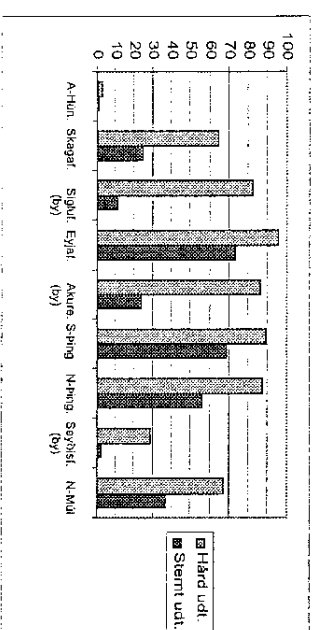
man har stemt udtale, så må man også have "hård" udtale, men ikke omvendt. Det er derfor naturligt fra en strukturel synsvinkel at den stemte udtale står svagere end den "hårde" udtale og forsvinder før den "hårde".

Figur 13. Nordlandske variableer efter aldersgrupper i kerneområdet. "Hård" udtale står stærkest, mens stemt udtale og specielt klusjuddtale viser hurtig tilbagegang. *ngj*-udtale beholder sin stilling eller breder sig.

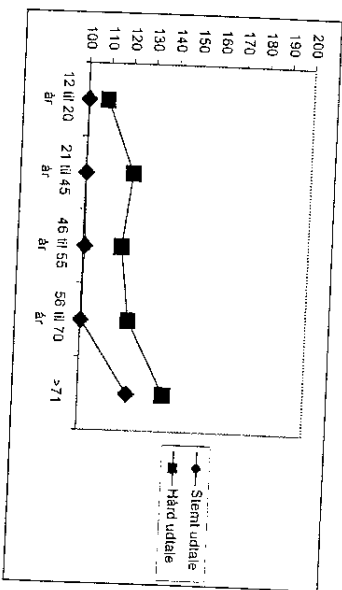
Men den sociale dimension spiller også ind i relationen mellem de to omtalte træk (stemt udtale og "hård" udtale). Vi har vidnesbyrd om at den stemte udtale er blevet udsat for fordomsfulde reaktioner fra dem som ikke har den, mens det samme ikke gælder den "hårde" udtale. Det fremgår af Björn Guðfinnssons kommentarer (1981 [1947]: 30) at nordlændinge er blevet udsat for nedvurderende kommentarer på grund af dette ene træk i deres dialekt i 1940'erne. Denne ulige sociale vurdering af de to træk kan dokumenteres ud fra oplysninger fra BG's undersøgelse. Som vi kan se af figur 14, stod den "hårde" udtale stærkere end den stemte udtale på Nordlandet i 1940'erne. Men vi gør specielt opmærksom på at der er en meget større forskel mellem scoringerne (0-100) for de to træk i byer og på landet. For eksempel er tallene for byen Akureyri ca. 78 % for den "hårde" udtale, men kun omkring 20 % for den stemte udtale, mens tallene for det landlige område Eyjafjörður, omkring Akureyri, ligger

meget nærmere hinanden (henholdsvis 95 % og 73 %). Og hvis man går til Siglufjörður, som ligger mellem Skagafjörður og Eyjafjörður, er forskellen mellem den "hårde" udtale og den stemte udtale endnu større (80 % vs. 10 %).

Figur 14. "Hård" udtale og stemt udtale ifølge BG. Den stemte udtale står svagere, især i byerne, Siglufjörður, Akureyri og Seyðisfjörður.

Hvis man går ud fra de strukturelle relationer mellem variablene, kunne man have ventet at deres skæbne i byerne havde været mere ens, sådan som den er i de landlige områder, f.eks. at det også var en stor forskel mellem by og land hvad angår den "hårde" udtale. Det er derfor sandsynligt at grunden til forskellen mellem stemt udtale og "hård" udtale i det mindste delvis ligger i sociale forhold, nemlig at den stemte udtale har haft lavere social status end den "hårde" udtale. Dette bekræftes også af disse træks status i Reykjavík ifølge RÍN. Som det fremgår af figur 15, findes den stemte udtale næsten ikke i Reykjavík, bortset fra hos gamle folk, som sikkert er tilflyttere fra landet, mens den "hårde" udtale står stærkere.

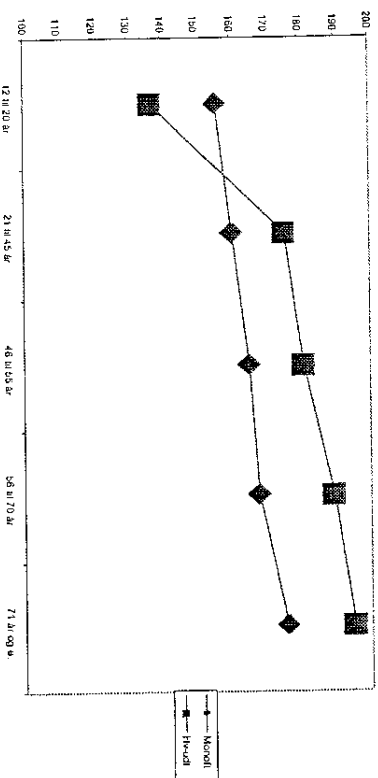

Figur 15. Korrelatión mellem alder og "hård" og stemt udtale i Reykjavík ifølge RÍN.

6.2. Syðstíge varíantir

Vi har før diskutert forholdet mellem to syðstíge træk som begge er í færð með at forsvínde. Det drejer sig om *hv*-udtale, som í *hvílur* 3.1.4). Som man kan se í figur 16, er begge træk svækket, men det går meget hurtigere með *hv*-udtalen. Hos de unge får monoftongudtalen som har været stærkere, går hurtigt tilbage blandt de yngre generatióner í dette område. Men derimod bevarer folk som er flyttet fra kerneområdet til Reykjavík, *hv*-udtalen bedre end monoftongudtalen (Margrét Guðmundsdóttir 2002). Det går altså den modsatte vej hos de voksne som er flyttet.

Det er muligt at strukturlingvístiske eller (psyko)lingvístiske forhold virker ind her, som vi har nævnt í 4.2.3. Det er f.eks. muligt at landet, som vi kan se í figur 11 (í afsnit 4.2.3), er en følge af analogisk udjevning af vokaler. Og så er det muligt at dette også påvirker unge generatióner í kerneområdet og modvirker en tilbagegang af monoftongudtalen sådan at den ikke er så stor som for *hv*-udtalen. Men í denne sammenhæng vil vi også minde om den forskelge behandling som disse træk har fået í standardiseringsdiskussionen. Der har man direkte anbefalet *hv*-udtalen som ønskværdig, mens monoftong-

Figur 16. *Hv*-udtale og monoftongudtale hos generatióner í Vestur-Skaftafellssýsla, Syðstíndet ifølge RÍN. Der er mindre forskel mellem generatióner hvad angår monoftongudtalen end hvad angår *hv*-udtalen.

6.3. Sprogplanlægning, markører og indikatorer

For at komme tilbage til forskellen mellem markør og indikator kan man altså tage *hv*-udtalen og *rgl*-udtalen (se 6.1.) som eksempler. *Hv*-udtalen blev anbefalet af sprogrøgstfolk, mens *rgl*-udtalen ikke blev det (selv om den heller ikke blev fordømt), og Björn Guðfinnsson mente at dette træk snart ville forsvinde. *rgl*-udtalen er ikke blevet omtalt í den sprogpólitiske diskussion í samme omfang som *hv*-udtalen og f.eks. den "hårde" udtale eller den stemte udtale. Og af interview med informanter som havde *rgl*-udtale og blev spurgt om dette træk, fremgår det at de var helt ubevíste om det. Dette træk må derfor klassificeres sociolingvístisk som en indikator, mens den offentlige diskussion om *hv*-udtalen og andre anbefalede (eller

udtalen var mere neutral. Dette har afgjort ikke haft den ønskede virkning på de unge, og det er tværimod muligt at diskussionen af dette træk, som har gjort den til en markør, er skyld í den drastiske tilbagegang, mens den mindre diskuterede monoftongudtale har udviklet sig på en mere "naturlig" måde.

stigmatiserede) træk sikkert har gjort dem til markører. I hvilken grad dette har påvirket udviklingen, er måske ikke så enkelt at bevise, men det er muligt at tilflyttere fra *hv*-området som voksne har været stolte over deres *hv*-udtale (som også var kendt i Reykjavík i 1940'erne). Men modsat kan markør-status også være en del af forklaringen på *hv*-udtalens hurtige tilbagegang. Dvs. dens sociale værdi har været negativ i de unges øjne (helt i strid med den officielle anbefaling). Vi har en helt anden situation når det gælder *ɲyʔ*-udtalen. Dens status som indikator har gjort at den fik lov til at være i fred så at sige.

Det kan måske siges at være lidt ironisk at *hv*-udtalen har udviklet sig i modsat retning af hvad sprogtfolk har anbefalet og ønsket, men på den anden side kan man også pege på et eksempel som *flámmeli* som har udviklet sig i overensstemmelse med sprogrøgstfolks anbefalinger. Men det som afgør sagen, må hele tiden være den almindelige mening og den sociale vurdering.

Og hvis stigmatiseringen er stærk nok, kan der ske forandringer som fra den strukturelle lingvistik's synsvinkel skulle være utænkelige. Hvis man f.eks. abstraherer lidt og tager en østlig dialekt som har haft *flámmeli*, med sammenfald af mellemhøje fortungevokaler omkring 1945, men har nu restitueret den gamle opposition, så får vi en udvikling som i figur 17, der fra et strukturelt synspunkt ville have været utænkeligt. Det er umuligt at lave strukturelle formler for en historisk udvikling som i figur 17.

1900	1950	1980
/l/		/i/
/e/	/l/	/e/

1900	1950	1980
/u/		/u/
/ø/	/u/	/ø/

Figur 17. Hypotetisk udvikling af en del af vokalsystemet i en østlig dialekt mellem 1940 og 1980

Men fra en sociologisk synsvinkel er dette helt naturligt. Om man bruger termen sproglanlægning i vid forstand, som vi ovenfor har

citeret efter Ager (2001), nemlig at sprogbrugere og grupper af sprogbrugere hele tiden planlægger deres sprog, dvs. valg af varianter, så kan vi forstå overgangen fra det ene system til det andet som planlagt. Og fra en psykologisk synsvinkel, hvis vi tænker på sproglanlægning hos børn, som jo kun delvis har forbløder med det simplifice-rede vokalsystem, kan vi se det som et resultat af deres egen eller de voksnes "sproglanlægning", at de vælger den "rigtige" udtale. Men for dem som er vokset op med sammenfald, er det naturligvis meget sværere at akkomodere og lære den rigtige variant, og der findes mange eksempler på og anekdoter om hyperkorrektion.

7. Hovedkonklusion

Når vi sammenligner vores data fra RÍN med BG's data kan vi, som forventet, sige at de mest udbredte træk har vundet i de fleste tilfælde. Dette betyder at i mange tilfælde var de mindre udbredte træks skæbne allerede bestemt i 1940'erne. Men det mest interessante ved sammenligningen af resultaterne fra de to undersøgelser fra hver sin periode, er den varierende hastighed som kenderer de mindre udbredte træks tilbagegang. I visse tilfælde kan dette forklares med henvisning til strukturelle eller rent lingvistiske forhold. Men socio-lingvistiske faktorer har spillet en ikke mindre vigtig rolle. Sproglanlægning i vid og snæver forstand har sikkert påvirket enkelte træks skæbne, men de officielle anbefalinger har måske i visse tilfælde haft modsat virkning end den tilsigtede. Det vigtigste er den sociolingvistiske værdi de forskellige træk har fået i befolkningen, og denne værdi kan variere imellem generationerne og afhænge af ideologiske forandringer.

Litteratur

- Ager, Dennis. 2001. *Motivation in Language Planning and Language Policy*. Multilingual Matters, Clevedon.
- Árni Bðvarsson. 1951. Þáttur um málfreðisfröf Eggerts Ólafssonar. *Skírnir* 125: 156–72.
- Árni Bðvarsson. 1952. Viðauki við þátt um málfreðisfröf Eggerts Ólafssonar í CXXV ári Skírnis. *Skírnir* 126: 214–15.
- Árni Magnússon. 1930. *Árni Magnússon's leaved og skrifur. Utsiðvet af Kommissíunni for det Arnamagnæanske legat. II. Gyldendalske boghandel – Nordisk forlag, København.*
- Baldur Jónsson. 1998. Afskipti stjórnvalda af íslenskum framburði 1940–1984. Baldur Sigmundsson, Sigrundur Konráðsson & Ornólfur Þorsson (red.): *Greinar af sama meði heilgðar Indriða Gíslasyni*, pp. 229–245. Rannsóknarstofnun Kennaraháskóla Íslands, Reykjavík.
- Þjörn Guðfinnsson. 1946. *Mállyzkur I. Ísafoldarprentsmíðja*, Reykjavík.
- Þjörn Guðfinnsson. 1981 [1947]. *Breytingar á framburði og staðsetningu. Smárit Kennaraháskóla Íslands og Íbunnar. Íbunn*, Reykjavík [Ísafoldarprentsmíðja, Reykjavík.]
- Þjörn Guðfinnsson. 1964. *Mállyzkur II. Um íslenskan framburð*. Ólafur M. Ólafsson og Óskar Ó. Halldórsson unnu úr gögnum höfundar og bjuggu til prentunar. Heimspékið Haskóla Íslands og Bókauígáta Menningarssjóðs, Reykjavík.
- Chambers, J.K. & Peter Trudgill 1980. *Dialectology*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- Deumert, Ana. 2001a. Language Planning: Models. Kajend Mesthrie (red.): *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*, pp. 644–47. Pergamon Press, Oxford.
- Deumert, Ana. 2001b. Language Variation and Standardization at the Cape (1880–1922): A Contribution to Africans Sociolinguistics. *Journal of Germanic Linguistics* 13.4: 301–52
- Deumert, Ana. 2003. Bringing the speakers back in? Epistemological reflections on speaker-oriented explanations of language change. *Language Sciences* 25: 15–76.
- Finnur Jónsson. 1921. *Norsk-íslandske kultur- og sproghold i 9. og 10. århundrede*. Det Kgl. Danske Videnskaberne Selskab. Historisk-filosofiske Meddelelser III, 2, København.
- Haugen, Einar. 1966. *Language Conflict and Language Planning. The Case of Modern Norwegian*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Haugen, Einar. 1972. *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen. Selected and Introduced by Anwar S. Dil*. Stanford University Press, Stanford.
- Helgi Guðmundsson. 1977. Um ytri aðstæður íslenskrar málþróunar. *Sjötúri ritgerðir heilgðar Jakobi Benediktssyni 20. júlí 1977*, pp. 314–25. Stofnun Árna Magnússonar, Reykjavík.
- Helgi Skúli Kjartansson. 2002. *Ísland á 20. öld*. Sögufélag, Reykjavík.
- Holtsmark, Anne, Hilding Celander, H.B. Goodwin og Johann Gótlind. 1955. *Ordförðaðet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250*. Det Norske videnskapsakademi, Oslo.
- Hreinn Benediktsson. 1961–62. Icelandic Dialectology: Methods and Results. *Lingua Islanica – Íslensk tunga* 3: 72–113.
- Hreinn Benediktsson. 1964. Uppþök íslensks máls. Halldór Halldórsson (red.): *Þættir um íslenskt mál eftir nokkra íslenska málfreðinga*, bls. 9–46. Almenna bókafélagið, Reykjavík.
- Hreinn Benediktsson. 2002a. *Linguistic Studies. Historical and Comparative* by Hreinn Benediktsson. Red. Guðrún Þórhallsdóttir, Höskuldur Þráinsson, Jón G. Friðjónsson, Kjartan Ottosson. Linguistic Institute, University of Iceland, Reykjavík.
- Hreinn Benediktsson. 2002b. The Vowel System of Icelandic: A Survey of its History. I Hreinn Benediktsson 2002a: 50–73. [Þorst uggvitet í *Word* 15: 282–312, 1959.]
- Hreinn Benediktsson. 2002c. Aspects of Historical Phonology. I Hreinn Benediktsson 2002a: 190–213. [Þorst uggvitet í Hreinn Benediktsson (red.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* [1]: 87–129. Vísindafélag Íslendinga, Reykjavík, 1970.]
- Höskuldur Þráinsson. 1980. Sonorant Devoicing at Lake Myvatn: A Change in Progress. I Evin Hovdhaugen (red.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* [4]: 355–364. Universitetstforlaget, Oslo.
- Höskuldur Þráinsson og Kristján Árnason. 1992. Phonological Variation in 20th Century Iceland. *Íslenskt mál* 14: 89–128.
- Indriði Gíslason, Baldur Jónsson, Guðmundur B. Kristmundsson og Höskuldur Þráinsson. 1998. *Mál og samfélag*. Íbunn, Reykjavík.
- Jakob Benediktsson. 1953. Arngrímur lærði og íslensk málhreinsun. *Afnæskveðja til prof. dr. phil. Alexanders Jóhannessonar háskólaráktors*. 15. júlí 1953 frá samstarfsmönnum og nemendum: 117–38. Reykjavík.
- Jón Ólafsson. 1920–23. Træk af moderne íslandsk Lydiære. I Sigfús Blöndal (red.): *Íslandsk-dansk orðbog*, s. XIV–XXVII. Reykjavík.
- Kloss, Heinz. 1952. *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1950*. Pohl München.
- Kristján Árnason. 1987. Icelandic Dialects forty Years Later: The (Non-)Survival of Some Northern and South-Eastern Features. I Pirko Lilius og Mirja Saari (red.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 6: 79–92. Helsinki University Press, Helsinki.

- Kristján Árnason. 2002. Uppþök íslensks ritmáls. *Íslenskt mál* 24: 157–193.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic Patterns*. Basil Blackwell, Oxford.
- Margrét Guðmundsdóttir. 2002. *Málþreitingar og málkunnáttfræði*. Reykjavík. [Opindelig forfatterens M.A.-opgave 2000.]
- Noreen, Adolf. 1970 [1923]. *Altnordische Grammatik I. 5*. unveränderte Auflage. Tübingen, Max Niemeyer.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in Contact*. Basil Blackwell, Oxford.
- Turville-Petre, Gabriel. 1975 [1953]. *Origins of Icelandic Literature*. Clarendon Press, Oxford.

Kristján Árnason
Íslenskuskor Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
kristarn@hi.is

Höskuldur Þráinsson
Íslenskuskor Háskóla Íslands
Árnagarði við Suðurgötu
IS-101 Reykjavík
hoski@hi.is

Utviklinga av vossamálet ved tusenårsskiftet

Ei gransking av språkbruk hjå ungdomar på Voss 2001–2002 sett i eit talespråkleg regionaliseringsperspektiv

Av Gunnstein Akselberg

1. Talemålsregionalisering i Sør-Noreg

1.1. Gransking av talemålsregionalisering i Hordaland

I dei seinare ára har talemålsgranskingar vist at det er i ferd med å utvikla seg regionale dialektar i Noreg. Lengst ser utviklinga til å vera komen på Austlandet, og det er i dette området vi til no har best dokumentasjon om utvikling av regionaltalemål i Noreg. På Vestlandet og andre stader i landet ser vi berre svakare tendensar til talemålsregionalisering. Det kan sjå ut som om talemålsregionaliseringa på Austlandet og Vestlandet har både ulik språkleg karakter og ulikt geografisk omfang (sjå kap. 1.3). Enno har vi få opplysningar om den talespråklege regionaliseringa i Noreg, difor treng vi nye granskingar som kan dokumentera karakteren, retninga og omfanget til slik talespråkleg utvikling. Vi manglar dessutan ei grundig teoretisk og metodisk utgreiing om kva talespråkleg regionalisering er for noko, korleis ho kan målast og kva som særpregar den norske talemålsregionaliseringa i høve til den som finn stad i grannelanda og på kontinentet.